

kulcsa és egyúttal médiuma, közege is. Shakespeare *Hamlet*-jében a lélekvilág és a külvilág olyan átláthatatlan, de egymással összeolvadó helyek, ahonnan a törvényes rend, a királyi uralom, és az élet elleni fenyegetések származnak.

Guildesternnek és Rosencrantznak pedig, ahogy a Nádasdy-fordítás szíven mondja, „annyi”.

Fabiny Tibor, „Az élet és a halál kötélátka *A velencei kalmárban*, in: Almási Zsolt, Fabiny Tibor, Pikli Natália (szerk.): *Élet és halál Shakespeare életművében. 400 éves jubileum*, Budapest, Reciti, 2017, 109–126.

Az élet és a halál kötélátka *A velencei kalmárban*

FABINY TIBOR

1. Bevezető: élet és halál – komédia és tragédia

Shakespeare drámái általában az élet és a halál nagy témái körül forognak. A komédia a tavasz, a szerelem, az élet ünnepeinek műfaja, a tragédia témája pedig a tél, a rossz, a halál diadala. „A tragédia Shakespeare színházában olyan történet, melynek emberhalál a vége”¹ – írja Géher István. A tragédia és a komédia egymást kiegészítő, komplementer műfajok, egymás inverzei.²

Vitatható az a felfogás, mely szerint az egyik a komoly, a másik a könnyed műfaj; hiszen mindkettő tükröt tart a természetnek; csak az egyik homorút, a másik domborút. A tragédia arról szól, hogy evlág életünk a „halálba fullad”, s ama napon nemcsak a szívünk dobbanása, a lélegzésünk szűnik meg, hanem tovább már nevetni sem fogunk. Mert nevetni csak addig tudunk, amíg élünk. Egyedül az élő ember képes a nevetésre.

Amíg a tragédia az idő rabja, s mi azt a „kötőjelet” tekintjük életnek, ami két időpontot, nevezetesen a születésünk és a biológiai halálunk időpontját – mondjuk 1564. április 23-át és 1616. április 23-át – összeköti; a komédia nem ismer ilyen időbeli kötöttséget, korlátokat és kötőjelet. Számára nem az élet halála, hanem a halálom is túlmutató élet a lényeg. A humor, a nevetés, a tánc, a szerelem, a szabadság, a művészet nem az idő rabja és bolondja, hanem legyőzi az időt és a halált „Hogy öröklét koszorúzza merszünk”³

A velencei kalmár műfaja sokszor vita tárgya: komédiaként vagy tragédiaként olvassuk-e? Hosszú ideig komédiaként játszották, hiszen az 1623-as Folio-kiadásban is a komédiák között kapott helyet, méghozzá a legelőkelőbbek: a *Szentivánéji álom* és az *Ahogy tetszik* között. Eszerint Shylock csupán az „idegen”,

¹ GÉHER ISTVÁN, *Shakespeare-olvasókönyv: Tükörképünk 37 darabban*, Bp., L'Harmattan, 2015, 217.

² FABINY TIBOR, *A Shakespeare-i tragédia és komédia komplementaritása*, Látó, 1994/3, 97–105.

³ WILLIAM SHAKESPEARE, *A Lóvá tett lovagok*, ford. Mészöly Dezső = *William Shakespeare összes művei*, Bp. Helikon, 1992, 383. Angolul: „...make us heir of all eternity” (1.1.7.). = *Love's Labour's Lost*, szerk. R. W. DAVID, London, Methuen, (The Arden Shakespeare), 1982.

a különösségével a többségtől elütő „*clowr*”, bármennyire is gonosz, ugyanúgy nevetünk rajta mint a moralitásdrámák „*Vice*” (Bűn) mulatságos figuráján. Az 1600-as kvartó-kiadás hosszú címlapján pedig történetként⁴ szerepel. Ám a 20. század európai holokausztiának traumája után érthető, hogy a leánytól, a szolgájától, a vagyontól, sőt a vallásától megfosztott, a saját akarata ellenére keresztény hitre térített zsidó történetét ma sokan tragédiaként értelmezik és adják elő. Van olyan felosztás, mely a „színművek” (a keserű komédiák és a románcok) kategóriájában tárgyalja a darabot.⁵

2. Velence: pénz és gyűlölet

A drámában Velence kétségtelenül a felelőtlen kicsapongás és a másikat, az idegent megbélyegző elkülönülés, a gyűlölet városa. A velencei kalmárok gyűlölik az idegeneket, a zsidók viszont gyűlölik az őket gyűlöelőket. Velence a Mammon körüli duhaj mulatozástól hangos, ahol az önmagát otthon érző többség mámorosan táncol az aranyborjú körül, s a bezárattott és bezárkózó kisebbség pedig a szájával Jehovához, szívével az összekuporgatott dukáitjához mormol imát.

Antonio kalmár, Shylock uszorás – mindkettejük élete a pénz körül forog.⁶ Antonio megengedheti magának a luxust, hogy kamat nélkül adjon kölcsönt, hiszen a gazdag rakománnyal telített hajói maguktól szaporítják vagyonát. Akinek sok van, annak még több adatik. Shylock uszorát kér attól, akinek kölcsönadott. Ezáltal természetesen Antonio ronjtja Shylock üzletét, aki ezért gyűlöli őt: „Gyűlölöm, mert keresztény, de leginkább / azért, mert ostoba jószívűséggel / ingyen ad kölcsönt, amivel lenyomja / a kamatszintet egész Velencében” (1.3.34–37).⁷ Shylock tudja, hogy ez a gyűlölet kölcsönös: „Ő gyűlöli szent népemet, szidalmaz / a kereskedők gyülekezetében: engem, az ügyeimet, tisztesen / beszédett hasz-

⁴ *The most excellent Historie of the Merchant of Venice. With the extreme cruelty of Shylocke the Jewe towards the sayd Merchant, in cutting a iust pound of his flesh: and the obtaing of Portia by the choyce of three chests. As it hath been diuers times acted by the Lord Chamberlaine his servants. Written by William Shakespeare.* At London, Printed by I.R. for Thomas Heyes, and are to be sold in Paulus Church-yard, at the signe of the Grene Dragon. 1600 = William SHAKESPEARE, *The Merchant of Venice*, a Norton Critical edition, szerk. Leah S. MARCUS, New York, W. W. Norton, 2006, 2.

⁵ Például Géher István.

⁶ A dráma és az uszora kortörténeti és ikonográfiai összefüggéseiről ld. PIRKI NATÁLIA, *Szeretem hitelbe, kamatra és kötvényre: A velencei kalmár és a kora újkori uszoraügylek = „űgyese hiába”*: Emlékezések és tanulmányok a műhelyalapító Géher István tiszteletére, szerk. SZLUKOVÉNYI KATALIN et al., Budapest, ELTE Eötvös Collegium, 2013, 270–287.

⁷ Ha külön nem jelölöm, a magyar szöveget Nádasdy Ádám még nem kiadott fordítását idézem (2015). Angolul: “I hate him for he is a Christian: / But more for that in low simplicity / He lends out money gratis and brings down / The rate of usance here with us in Venice.” (1.3.37–40.). Az angol szöveg az alábbi kiadásból idézem: *The Merchant of Venice*, szerk. John RUSSEL BROWN, London, Methuen, The Arden Shakespeare, 1984.

nomat, ami szerinte / mind »uzsora«. Átok minden zsidóra, / ha megbocsátok!⁸ (1.3.40–43.).

Antonio – aki barátja, Bassanio sikerrel kecsegtető házassága érdekében Shylocktól kényszerül kölcsönt kérni – a szívség érdekében sem hajlandó a zsidót kevésbé megalázni. Amikor Shylock megjegyzi, hogy Antonio őt hangosan sértegette, kutyának nevezte, leköpte, s lám most a „kutyához” fordul segítségül. Hogy is van ez? Antonio válasza hideg és cinikus: „Szerintem megint így foglak nevezni, / le is köplek meg beléd is rúgok. / Ha adod a pénzt, ne barátnak add, / hisz mikor fogadta el a barátság / a meddő fémek szaporulatát? / Az ellenségednek nyújtsad a kölcsönt: / tőle, ha tönkremegy, majd hidegebben / hajthatod be a bánatpénzt!”⁹ (1.3.123–129.).

3. A „bond”

A *velencei kalmár* egyik legfontosabb emblematikus motívuma¹⁰ a „bond” s az ezzel kapcsolatos „*forfeit*” kifejezés. Találkozásukkor, s az „üzlet” megkötése előtt Shylock még tesz egy utalást Antonionak, hogy „inkább barátkoznék, hogy szeressen”¹¹ (1.3.131.); ám a választ már meg sem várva, „kedves” (*kind*) „ajánlatot” (*offer*) tesz, amikor a „jópofa ötlet” (*merry sport*) gondolatával áll elő: megjelenik a közjegyzőhöz, s írják alá az „okmányt” (*bond*), miszerint, ha Antonio a megadott időre nem tudja kifizetni a tartozását, akkor „késedelmi díj gyanánt” (*the forfeit be*

⁸ He hates our sacred nation, and he rails, / Even there where merchants most do congregate / On me, my bargains and my well-won thrift, / Which he calls interest. Cursed be my tribe, / If I forgive him!” (1.3.43–47.)

⁹ „I am as like to call thee so again, / To spit on thee again, to spurn thee too. / If thou wilt lend this money, lend it not / As to thy friends; for when did friendship take / A breed for barren metal of his friend? / But lend it rather to thine enemy, / Who, if he break, thou mayst with better face / Exact the penalty” (1.3.125–132.).

¹⁰ Ilyen komikus emblematikus talány a dráma elején a ládikók („caskets”), a dráma legvégén pedig a gyűrű („ring”) motívuma. Igaz, hogy egy rövid pillanatra a ládikamotívumnál is megjelenik a halál, amikor az első leánykérő, Marokkó az arany, az ezüst és az ólom ládikák közül az aranyat nyítja ki, s nagy rémületére egy halálfejet („carrion Death”) pillant meg, amelynek üres szemében egy papírtekecset talál, s ezen olvashatja a verdiktet: „Nem mind arany, ami fénylik” – „All that glitters is not gold.” (2.7.65.). A második kérő, Aragón hercege az ezüstládát nyítja meg, ahol a versikét egy kacsingató bohóc, „blinking idiot” kínálja (2.9.54.); s természetesen az ólomládát („lead”) választja ünnepi zenei háttérrel, s Portia játékos nyelvi manipulációjával (Bassaniohoz szóló szavai a „lead”-re rimelnek) az őt szerető Bassanio, aki így nyeri el Portia képét, majd kezét. A versike hozzá eképpen szól: „Nem látszatra választottál, igaz kincset így találtál.” („You that chose not by the view, / Chance as fair and chooses as true” 3.2.131–132.). Az udvariás, a szerellem, a humor, a tánc, a boldogság – egysszóval az élet komikus látomása győzedelmeskedik a tragédia felett. Ld. KÁLLAY GÉZA, „A ládika, a gyűrű és a zálog: a jelentés értelmei *A velencei kalmár*-ban.” = *Uő, A nyelv határai. Shakespeare-tanulmányok*. Bp., Liget, 2004. 88–118.

¹¹ “I would be friends with you and have your love”

